

Examining Two Models of Faith in Light of Pragmatic Arguments: Doxasticism and Non-Doxasticism

Mahbubeh Pakdel¹ Abbas Yazdani² *

1. Ph.D. in Philosophy of Religion, Department of Philosophy of Religion, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Tehran, Tehran, Iran. (mah.pakdel@ut.ac.ir)
2. Department of Philosophy of Religion, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Tehran, Tehran, Iran. (a.yazdani@ut.ac.ir)

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Recived: 2025/7/3

Revised: 2025/10/24

Accepted: 2025/10/25

Cite this article:

Pakdel, M.,
Yazdani, A. (2025).
"Examining Two
Models of Faith in
Light of Pragmatic
Arguments:
Doxasticism and Non-
Doxasticism". *Ayeneh
Marefat*, 25(85),
89-108 (In Persian).

<https://doi.org/10.48308/jipt.2025.240552.1645>

ABSTRACT

This study analyzes pragmatic arguments in two distinct models of faith: first, the doxastic approach (as seen in the accounts of Pascal and James), and second, the non-doxastic approach (as developed by Golding). When the evidence for a religious proposition is insufficient, both approaches consider faith a rational venture. Doxastic venture accounts claim that faith entails belief formed through the will. However, since this approach relies on direct doxastic voluntarism, it faces significant psychological and epistemological challenges. In contrast, Golding's pragmatic model of faith, grounded in the non-doxastic approach, attempts to show that faith can be realized without belief, through an action-guiding assumption. On this model, faith can coexist with deep doubt, avoiding the challenges faced by the doxastic account. Although both models emphasize practical rationality and venture in situations of doubt, they differ in the necessity of belief for faith. The article also concludes that the non-doxastic approach to faith, in epistemically uncertain conditions, can serve as a promising alternative to the traditional doxastic model.

Keywords: faith, pragmatic arguments, doxasticism, nondoxasticism, Golding

* Corresponding Author Email Address: a.yazdani@ut.ac.ir
DOI: <https://doi.org/10.48308/jipt.2025.240552.1645>

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

Extended Abstract

Introduction

In the common understanding, faith that *p* entails belief that *p*. This conception, which has held a central place in the tradition of epistemology of religion, has given rise to what is known as the doxastic model of faith. According to this view, faith is defined in direct relation to epistemic belief. During the Enlightenment, with the emergence of maximal rationalism and the dominance of evidentialism, religious beliefs were considered justified only if supported by sufficient evidence. In this context, William Clifford, in his famous essay *The Ethics of Belief*, argued that forming a belief without adequate evidence is not merely irrational but morally wrong.

In response to this strict evidentialist position, philosophers such as Blaise Pascal and William James sought to redefine the rationality of faith from a practical and volitional perspective. Pascal, in his well-known “Wager,” interpreted faith as a form of reasonable venture. William James, in *The Will to Believe*, emphasized that when sufficient evidence is lacking, individuals are permitted to make a choice based on practical and existential commitments. In both accounts, faith is not merely the outcome of cognition but also the product of a meaningful act of will and decision.

In recent decades, with the expansion of discussions about religious skepticism and the insufficiency of epistemic evidence, philosophers of religion have increasingly turned their attention to the possibility of faith without belief. Within this framework, new perspectives known as non-doxastic models of faith have emerged. These models maintain that faith need not be grounded in belief in the truth of a specific proposition; rather, it can be understood in terms of trust, hope, or practical commitment. The present paper situates itself within this framework, analyzing and comparing practical reasoning in both doxastic and non-doxastic models of faith. The goal is to show that practical reasoning can lead to different models of faith and that each offers distinctive explanatory potential regarding the rationality and phenomenology of religious faith.

The originality of this study lies in two respects: first, it adopts a comparative and analytic approach to practical reasoning within diverse models of faith; and second, it focuses particularly on Joshua Golding’s non-doxastic model of faith, which, to date, has received little independent attention in Persian-language scholarship.

Discussion

The first section of the paper examines the doxastic model of faith, according to which faith necessarily entails belief in the truth of religious propositions. Within this framework, the practical arguments developed by Pascal and James are revisited and analyzed. Pascal conceives of faith as a decision oriented toward benefit, rooted in a rational calculation of gain and loss, while James emphasizes the element of will and the individual’s right to choose in situations of insufficient evidence. Despite their differences, both philosophers preserve the essential connection between faith and belief, and thus remain within the doxastic paradigm.

However, the doxastic model of practical reasoning faces serious epistemological and ethical challenges. In order to justify religious venture, it appeals to non-epistemic motivations and to a form of direct voluntarism in the adoption of belief. Critics have argued that beliefs formed on the basis of non-epistemic incentives are psychologically unstable and conceptually inconsistent with the very nature of belief, since an individual who is aware of the insufficiency of evidence cannot sincerely claim to believe. Moreover, from the perspective of the ethics of belief, such doxastic venture can be seen as a kind of self-deception and a violation of epistemic duty.

The second section introduces and analyzes the non-doxastic model of faith, which contends that faith does not necessarily require belief but may instead be based on practical orientation, disposition to believe, or trust. Among contemporary formulations of this approach, the paper focuses on Joshua Golding’s model, which defines faith based on “action-guiding assumption”. According to Golding’s account, the believer adopts a religious assumption—without belief in its truth—and structures their life as if the proposition were true. The goal of faith in this sense is not the cognitive endorsement of a particular proposition but the

attainment of a desired relationship with God. Faith, on this account, acquires a volitional dimension: it becomes a practical decision to live in accordance with a religious assumption.

The third section presents a comparative analysis of the two models of faith based on three components: the cognitive, the affective-conative, and the practical. The doxastic model proves stronger in accounting for the cognitive and rational aspects of faith, as it links faith directly with propositional truth and justification. Nevertheless, it falls short in explaining the experiential dimensions of faith—in situations of doubt or epistemic insufficiency—where the believer's commitment persists despite the lack of compelling evidence. In contrast, the non-doxastic model, by emphasizing trust and practical commitment, provides a more flexible framework capable of accommodating faith in the absence of belief.

Conclusion

The comparative analysis of the two models of faith reveals that while the doxastic approach provides an epistemic foundation for faith, it remains limited in the face of skepticism and evidential insufficiency. The non-doxastic approach, by contrast, removes the necessity of belief and focuses on the volitional and practical dimensions of faith, offering a more realistic and contextually sensitive account of the religious life of contemporary individuals. Golding's view is particularly significant because it conceptualizes faith as a purposeful and meaningful action rather than a cognitive stance. In an era characterized by pervasive doubt and the inadequacy of epistemic evidence, the non-doxastic model demonstrates greater flexibility and explanatory power than its doxastic counterpart. It allows individuals to sustain religious commitment and meaning without the requirement of belief.

بررسی دو مدل ایمان در پرتو استدلال‌های عملی: باورمحور و غیرباورمحور

محبوبه پاکدل^۱، عباس یزدانی^{۲*}

۱. دکتری فلسفه دین، گروه فلسفه دین، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. (mah.pakdel@ut.ac.ir)

۲. گروه فلسفه دین، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. (a.yazdani@ut.ac.ir)

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخچه مقاله: دریافت: ۱۴۰۴/۴/۱۲ بازنگری: ۱۴۰۴/۸/۲ پذیرش: ۱۴۰۴/۸/۳ استناد به این مقاله: پاکدل، م؛ یزدانی، ع. (۱۴۰۴). «بررسی دو مدل ایمان در پرتو استدلال‌های عملی: باورمحور و غیرباورمحور»، <i>آینه معرفت</i>، ۲۵(۸۵)، ۸۹-۱۰۸.	در این مقاله، استدلال‌های عملی برای اثبات وجود خدا در دو تقریر متفاوت تحلیل می‌شوند: نخست، تقریر مبتنی بر رویکرد ایمان باورمحور (در دیدگاه پاسکال و جیمز) و، دوم، تقریر مبتنی بر رویکرد ایمان غیرباورمحور (در دیدگاه گلدینگ). هر دو رویکرد، در مواجهه با نابسندگی شواهد معرفتی، ایمان را نوعی مخاطره معقول می‌دانند. باین‌حال، رویکرد باورمحور ایمان را مستلزم باور و متکی بر نوعی اراده‌گرایی مستقیم می‌داند که با چالش‌های روان‌شناختی و معرفت‌شناختی مواجه است. درمقابل، مدل گلدینگ، به‌منزله مدلی عمل‌گرایانه در چهارچوب رویکرد غیرباورمحور به ایمان، تلاش می‌کند بدون فرض ضرورت باور برای ایمان، ایمان را در قالب فرض راهنمای عمل تبیین کند. این ویژگی به مدل غیرباورمحور امکان می‌دهد تا در مواجهه با شک عمیق فکری، بدون مواجه شدن در چالش‌های رویکرد باورمحور، امکانی معقول برای اتخاذ ایمان فراهم آورد. دو مدل مورد بررسی، هرچند هر دو بر عقلانیت عملی و مخاطره در وضعیت شک تأکید دارند، در الزام باور برای ایمان با هم اختلاف دارند. همچنین، مقاله نشان می‌دهد رویکرد غیرباورمحوری به ایمان در وضعیت تردید معرفتی می‌تواند بدیلی مناسب برای رویکرد سنتی باورمحور تلقی شود. کلیدواژه‌ها: ایمان، استدلال عملی، باورمحوری، غیرباورمحوری، گلدینگ

<https://doi.org/10.48308/jipt.2025.240552.1645>

* رایانامه نویسنده مسئول: a.yazdani@ut.ac.ir

شناسه دیجیتال مقاله: <https://doi.org/10.48308/jipt.2025.240552.1645>

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

مقدمه

مطابق با رویکرد رایج در ایمان، ایمان به اینکه p مستلزم باور به اینکه p است (Howard-Snyder, 2013: 360). این رویکرد، که در میان دیدگاه‌های موجود در معرفت‌شناسی دین (epistemology of religion) همچون استدلال‌های عملی، معرفت‌شناسی اصلاح‌شده و الهیات طبیعی مورد توجه قرار گرفته، نگرش شناختی ایمان را باور می‌داند (Plantinga, 2000: vii). با ظهور عقل‌گرایی حداکثری (strong rationalism) در عصر روشنگری، این نگرش تقویت شد که باورهای دینی تنها در صورتی موجه‌اند که با دلایل کافی پشتیبانی شوند (Dougherty & Tweedt, 2015: 2). این دیدگاه، که بعدها به دلیل‌گروی (evidentialism) شهرت یافت، در قرن نوزدهم با سخنان ویلیام کلیفورد در مقاله معروفش «اخلاقی باور» به اوج رسید و زمینه‌ساز یکی از چالش‌های مهم معرفتی در برابر باور دینی شد (Clifford, 2008: 191-195). براساس استدلال دلیل‌گروی، باور به وجود خدا تنها در صورتی موجه است که دلایل معرفتی کافی در دسترس باشد. در واکنش به این چالش، سه رویکرد اصلی شکل گرفت:

۱. رویکرد استدلال‌های عملی (pragmatic argument) که با رد لزوم دلایل کافی از امکان معقولیت ایمان براساس ملاحظات عملی یا اخلاقی دفاع می‌کند (James, 2008: 233-239).

۲. معرفت‌شناسی اصلاح‌شده (reformed epistemology) که تلقی کلاسیک از دلیل را نمی‌پذیرد و باور به خدا را از دلیل بی‌نیاز می‌داند. این دیدگاه همچنین منابعی همچون شهود و تجربه دینی را نیز در زمره دلایل می‌آورد (Plantinga, 2003: 389-403; Alston, 1996: 170-177).

۳. الهیات طبیعی (natural theology) که با استناد به استدلال‌های عقلانی و تجربی با همان تلقی کلاسیک دلیل‌گروی از دلیل در پی اثبات گزاره‌های دینی است (Swinburne, 2004: 1-13).

در این میان، رویکرد استدلال‌های عملی برای باور به خدا جایگاهی مهم یافته‌اند. این استدلال‌ها، به‌جای تکیه بر شواهد و قرائن، بر پیامدهای عملی اتخاذ یک باور تمرکز دارند. باین‌حال، نکته‌ای که کمتر به آن توجه شده این است که چنین استدلال‌هایی همواره با مدلی خاص از ایمان پیوند نمی‌خورند. در این مقاله، تلاش می‌شود نشان داده شود که استدلال‌های عملی، با وجود شباهت در ساختار کلی، به دو مدل متفاوت از ایمان منتهی می‌شوند: درحالی‌که پاسکال و جیمز نمایندگان رویکرد باورمحور (doxastic) هستند، گلدینگ مدافع ایمان غیرباورمحور (nondoxastic) است.

هدف این مقاله تحلیل و تطبیق استدلال‌های عملی خداآوری در پرتو مدل‌های مختلف ایمان (models of faith) است، به‌گونه‌ای که نشان داده شود یک نوع استدلال درباره ایمان می‌تواند به نتایج متفاوت و متنوعی منجر شود. نوآوری این پژوهش از دو جنبه قابل‌توجه است: نخست، از حیث رویکرد تطبیقی و تحلیلی به استدلال‌های عملی در چهارچوب مدل‌های متنوع ایمان. در بین مقالات فارسی نوشته‌شده درباره این موضوع، مقالات مهم و اثرگذاری در زمینه استدلال‌های عملی منتشر شده است؛ برخی به بررسی شرطیه پاسکال (Pascal's Wager) پرداخته‌اند (خسروی فارسانی و اکبری، ۱۳۹۰؛ کشفی و اسدی، ۱۳۸۹؛ غفوریان و علی‌زمانی، ۱۳۹۶) و برخی دیگر استدلال ویلیام جیمز را مطالعه و بررسی کرده‌اند (اکبری و خسروی فارسانی، ۱۳۸۴؛ شهرستانی و آیت‌اللهی، ۱۳۹۵؛ صفری آبکسری، ۱۳۹۹). باین‌حال، تا کنون بررسی تحلیلی و نظام‌مندی درباره مدل‌های ایمان در پرتو استدلال عملی ارائه نشده است. دوم، این مقاله برای نخستین‌بار تقریر نوین دیدگاه جاشوا گلدینگ از استدلال عملی را به‌صورت تطبیقی تحلیل می‌کند. اگرچه مقاله دیگری مستقل به تقریر دیدگاه گلدینگ درباره استدلال عملی پرداخته است (پاکدل و یزدانی، ۱۴۰۳)، نوآوری اصلی این پژوهش در آن است که برای اولین‌بار این تقریر در چهارچوب تحلیل تطبیقی با مدل‌های مختلف ایمان در استدلال عملی بررسی

شده است. البته، تمرکز مقاله بر رویکرد غیرباورمحور از این حیث نیز بدیع است که دیدگاه گلدینگ را به مثابه دیدگاهی عمل‌محور در چهارچوب ایمان غیرباورمحور بررسی می‌کند. تا آنجا که تتبع نشان می‌دهد، تا کنون در مقالات فارسی‌زبان به این موضوع توجه نشده است و تنها اثر چاپ‌شده موجود در زمینه ایمان غیرباورمحور مقاله‌ای است که به تحلیل دیدگاه شِلنبرگ به مثابه دیدگاهی نگرش‌محور پرداخته است (کرمی و اکرمی، ۱۴۰۲) و دو مقاله دیگر وجود دارد که در آن‌ها به تحلیل دیدگاه نگرش‌محور هَوارد-اسنایدر پرداخته شده؛ این دو مقاله را محبوبه پاکدل نوشته و در دست انتشارند. در ادامه، نخست زمینه معرفت‌شناختی بحث از ایمان و چالش دلیل‌گروی تبیین می‌شود. سپس، دو تقریر متفاوت از استدلال عملی برای باور به خدا، یعنی تقریرهای پاسکال و جیمز از یک سو و گلدینگ از سوی دیگر بررسی می‌شوند. در گام بعد، مدل توصیفی ایمان در هریک از این تقریرها تحلیل می‌شود تا نسبت آن‌ها با مؤلفه شناختی ایمان روشن شود. نهایتاً، با مقایسه تحلیلی این دو مدل، تفاوت‌ها و شباهت‌های هریک بررسی و جمع‌بندی خواهند شد.

چالش دلیل‌گروی و واکنش‌های معرفت‌شناختی به آن

مسئله عقل و ایمان از دوران باستان تا دوره روشنگری همواره یکی از دغدغه‌های مهم فیلسوفان و الهی‌دانان بوده است. تلاش فیلسوفان بر این بوده تا معقولیت باورهای دینی را نشان دهند. این مسئله، به‌ویژه در قرون وسطی، با تأکید بر رابطه عقل و ایمان، بیش‌ازپیش برجسته شد. الهی‌دانانی مانند آنسلم و آکویناس سعی داشتند از معقولیت باور به وجود خدا دفاع کنند، درحالی‌که آگوستین تأکید داشت فهم کامل الهیات تنها با ایمان میسر است (گایوت و اسویتمن، ۱۴۰۲: ۱۹).

در دوره روشنگری، رویکرد دلیل‌گروی معیار نوینی برای سنجه معقولیت باورها مطرح کرد که چالشی بزرگ برای باورهای دینی شد. این چالش، که به چالش دلیل‌گروی برای خدا باوری معروف است، بر سه مقدمه اصلی استوار است: ۱) باور به وجود خدا تنها زمانی موجه است که دلایل کافی در دسترس باشند؛ ۲) دلایل باید براساس گزاره‌های مبنایی باشند که یا بدیهی عقلی، بدیهی حسی یا خطاناپذیرند؛ و ۳) چنین دلایلی برای باور به وجود خدا وجود ندارند. از این رو، نتیجه گرفته می‌شود که باور به وجود خدا موجه نیست (گایوت و اسویتمن، ۱۴۰۲: ۲۰). دلیل‌گروی دوران روشنگری، که مبتنی بر مبنای‌گروی معرفتی بود، همچنین باورها را به دو دسته پایه و غیرپایه تقسیم می‌کرد. باورهای پایه خودموجه‌اند و باورهای دیگر براساس این باورهای پایه توجیه می‌شوند. درنهایت، برای اینکه باور دینی موجه باشد، باید با معیار معرفتی چالش دلیل‌گروی منطبق باشد (Yazdani, 2010: 45-70). بنابراین، در پاسخ به این چالش، معرفت‌شناسان دین تلاش کرده‌اند دیدگاه‌های مختلفی ارائه دهند. واکنش معرفت‌شناسان دین به چالش دلیل‌گروی را چنین می‌توان برشمرد:

۱. رویکرد اول برای رد این چالش مقدمه اول آن را انکار می‌کند و معتقد است باور دینی با وجود نابسندگی دلایل معرفتی موجه است. مخاطره‌پذیرها مدافع این رویکردند. ویلیام جیمز، پاسکال و بیشاپ از جمله فلاسفه مدافع این رویکردند.

۲. رویکرد دوم برای رد این چالش مقدمه دوم آن را انکار می‌کند؛ ارائه دلیل برای توجیه باور دینی را ضروری می‌داند، اما تلقی مبنای‌گرایانه کلاسیک از دلیل را انکار می‌کند. دو دیدگاه متفاوت ذیل این رویکرد قرار دارد: الف) دلیل‌گروی تعدیل‌شده: با تلقی محدود از دلیل مخالف‌اند. بنا بر تلقی آن‌ها از دلیل، شهود و تجربه دینی و مانند این‌ها نیز می‌توانند در زمره دلیل باشند. فیلسوفانی مانند مایکل هیومر و ریچارد فلدمن در این گروه قرار دارند (Dougherty & Tweedt, 2015: 11؛ ب) معرفت‌شناسی اصلاح‌شده: این دیدگاه بر این باور است که ما می‌توانیم برخی از باورها را بدون نیاز به استدلال یا استنتاج موجه بدانیم. براساس این دیدگاه، باور به وجود خدا نیز در زمره باورهای پایه قرار می‌گیرد. دیدگاه

آلن پلنتینگا، با اتخاذ این رویکرد، باور به وجود خداوند را «باوری به‌درستی پایه» (Properly basic belief) می‌داند (Plantinga, 1981: 41-51; Plantinga, 2000: 170-179).

۳. رویکرد سوم هم برای رد این چالش مقدمه سوم را انکار می‌کند و معتقد است برای باور دینی می‌توان دلیل ارائه کرد. این گروه با ارائه استدلال‌های استنتاجی و استقرایی از باورهای دینی دفاع می‌کند. این تلاش‌ها در چهارچوب الهیات طبیعی قرار می‌گیرد که هدف آن ارائه استدلال‌های عقلی و تجربی در حمایت از خداباوری است. بر این اساس، استدلال‌های متنوعی مانند برهان‌های هستی‌شناختی، جهان‌شناختی و غایت‌شناختی مطرح می‌شوند تا به‌ویژه باور به وجود خداوند را به‌منزله باوری موجه تقویت کنند. استیون ویکسترا و ویلیام لین کریگ از جمله فیلسوفان مدافع این رویکردند (Dougherty & Tweedt, 2015: 3).

این رویکردها را می‌توان در دو دسته کلی قرار داد. دسته اول، گروهی که وضعیت معرفتی ناظر به گزاره‌های دینی را دارای قطعیت معرفتی می‌داند و معتقد است دلایل موجود به‌کفایت امکان توجیه واکنش باور به گزاره‌های دینی را دارند. معرفت‌شناسی اصلاح‌شده یا دلیل‌گروی تعدیل‌شده چنین موضعی دارند. دسته دوم بر این باورند که گزاره‌های دینی از لحاظ معرفتی با تردید همراهاند و به قطعیت معرفتی نمی‌رسند. با این حال، این گروه معتقدند که مخاطره معرفتی ملتزم به باور، حتی با آگاهی از وجود شک و نابسندگی دلایل، همچنان از منظر معرفتی، اخلاقی یا عملی موجه است. مخاطره‌پذیرها در این دسته جا دارند. ویژگی مهم دیدگاه این گروه پذیرش مخاطره در شرایطی است که فرد با نابسندگی ادله و وضعیت شک مواجه است. به عبارت دیگر، تصمیم به پذیرش ایمان در این رویکرد نه براساس قطعیت، بلکه براساس تعهد و عمل در موقعیت‌هایی خاص گرفته می‌شود. بر این اساس، می‌توان سه فرضیه اصلی برای این رویکردها در نظر گرفت: (۱) فرضیه التزام به باور؛ (۲) فرضیه قطعیت معرفتی؛ و (۳) فرضیه مخاطره مجاز. استدلال‌هایی که ذیل عنوان استدلال‌های عملی طبقه‌بندی می‌شوند، با وجود تفاوت در ساختار، در برخی ویژگی‌های اساسی مشترک‌اند. این ویژگی‌ها نشان می‌دهند که چگونه می‌توان از منظر عملی به توجیه باورهای دینی پرداخت:

۱. ناتوانی براهین سنتی در اقناع ندانم‌گراها و خدانا‌باوران: استدلال‌های عملی اغلب از اینجا آغاز می‌کنند که براهین نظری اثبات وجود خدا، به‌ویژه نزد کسانی که شکاک‌اند یا پیش‌فرض‌های الهیاتی را نمی‌پذیرند، ناکارآمد است. به باور برخی فیلسوفان، چون خدا فراتر از قلمرو معرفتی بشر است، نمی‌توان از طریق تحلیل‌های عقلانی به معرفت دینی دست یافت. جان کاتینگم با ارجاع به پاسکال می‌نویسد: «پرسش‌های مطرح‌شده در خصوص ذات و وجود خداوند فراتر از توان عقل و استدلال‌ورزی‌اند. اگر خدا وجود دارد، بسیار فراتر از فهم و درک ماست. پس ما نه می‌توانیم به وجود او پی ببریم و نه به ماهیتش» (Cottingham, 2005: 6).

۲. ارجاع به بدیل‌هایی برای عقل در توجیه باور دینی: به‌جای عقل استدلالی، منابع دیگری را برای توجیه ایمان پیشنهاد می‌دهند، همچون «دل» نزد پاسکال و «اراده» نزد ویلیام جیمز. به نظر پاسکال، خداوند را دل درمی‌یابد، نه عقل؛ از این رو عقل توان لازم برای توجیه باور دینی را ندارد (Pascal, 2008: 278). جیمز نیز معتقد است که عقل به‌تنهایی نمی‌تواند میان باورهای دینی و نقیض آن‌ها داوری کند. بنابراین، اراده و انتخاب فرد در پذیرش باور دینی بسیار مهم و اساسی است (Palmer, 2001: 303-311).

۳. قرار گرفتن فرد در موقعیت تصمیم و انتخاب: استدلال‌های عملی فرد را در وضعیتی نشان می‌دهند که باید داوطلبانه و ارادی تصمیم بگیرد. از این حیث، توجیه باور دینی با فایده‌های عملی آن گره می‌خورد و جنبه‌ای مصلحت‌جویانه یا

محتاطانه به خود می‌گیرد (Palmer, 2001: 286).

۴. معقول بودن از منظر حقوق عقلانی فرد: در این چهارچوب، معقول بودن به معنای عقلانی بودن محض نزد همگان نیست، بلکه به این معناست که فرد می‌تواند مطابق حقوق عقلانی خود به گزاره‌ای باور داشته باشد، حتی اگر همه عقل‌گرایان دیگر آن گزاره را نپذیرند (Golding, 2019: 637).

۵. وجود پیوند با دلایل شناختی: اگرچه این استدلال‌ها «عملی» نامیده می‌شوند، مبتنی بر مقدماتی‌اند که می‌توانند جنبه‌های شناختی (معرفتی) نیز داشته باشند. عملی بودن آن‌ها بیشتر ناظر به جهت‌گیری کلی‌شان در توجیه دین‌داری است؛ چراکه هدف آن‌ها نشان دادن معقولیت التزام دینی به دلیل ارزش عملی و وجودی آن است (Golding, 2019: 638). در ادامه، برخی از مهم‌ترین تقریرهای استدلال‌های عملی بررسی خواهند شد.

تقریرهای استدلال عملی خداباوری

در رویکردی که استدلال‌های عملی برای ایمان ارائه می‌دهد، «اراده» به‌مثابه سازوکاری فعال برای تصمیم‌گیری در شرایطی عمل می‌کند که دلایل عقلانی برای پذیرش یا رد یک باور کافی نیستند. در این دیدگاه، ایمان حاصل انتخابی ارادی و معطوف به عمل است، نه فقط نتیجه‌گیری‌ای صرفاً معرفتی. یکی از تقریرهای مشهور این رویکرد شرطیه پاسکال است. پاسکال استدلال می‌کند که وقتی عقل نمی‌تواند به‌طور قطعی درباره وجود خدا تصمیم بگیرد، عقلانیت عملی ما را به باور به خدا سوق می‌دهد؛ زیرا باور به خدا، حتی در صورت عدم وجود او، به زندگی اخلاقی و فضیلت‌مندانه منجر می‌شود. پاسکال اعتقاد دارد که باور به خدا در این شرایط دارای ارزش انتظاری بی‌نهایت (زندگی‌ای بی‌نهایت سعادت‌مند) است. اما اگر فرد باورمند به خدا در نهایت اشتباه کند و خدا وجود نداشته باشد، او چیزی از دست نخواهد داد. بنابراین، با توجه به عدم تعادل بین پیامدهای باور و ناباوری، باور به خدا به‌صورت مخاطره‌ای موجه به نفع دین توصیه می‌شود. از نظر پاسکال، انتخاب بین باور و ناباوری اجتناب‌ناپذیر است؛ زیرا حتی عدم تصمیم‌گیری نیز نوعی ناباوری به شمار می‌رود (Palmqvist, 2020: 37).

ویلیام جیمز نیز استدلال می‌کند که وقتی دلایل عقلانی کافی نباشند و انتخاب بین فرضیه‌ها ضروری باشد، اراده باید تصمیم بگیرد. او تأکید می‌کند که تصمیم درباره ایمان براساس طبیعت احساسی و عاطفی انسان گرفته می‌شود و این تصمیم می‌تواند پیامدهای عملی مهمی داشته باشد. جیمز استدلال می‌کند که در شرایطی که شواهد کافی برای تصمیم‌گیری معرفتی در دسترس نیست، افراد می‌توانند براساس انگیزه‌های شورمندانه و اراده‌شان دست به مخاطره اعتقادی بزنند. دو مؤلفه اصلی دیدگاه جیمز را چنین می‌توان برشمرد. اول، «انتخاب اصیل» (genuine option) است. جیمز معتقد است که انتخاب باید اصیل، زنده، خطیر و گریزناپذیر باشد. انتخاب زنده انتخابی است که برای فرد معنادار و مهم است. انتخاب خطیر فرصتی منحصر به فرد است که ممکن است تکرار نشود. انتخاب گریزناپذیر انتخابی است که نمی‌توان از آن پرهیز کرد. دوم، «حق باور» (right to believe) است. از نظر جیمز، افراد حق دارند در نبود شواهد معرفتی کافی، باورهایی براساس تمایلات شورمندانه داشته باشند. او می‌گوید که دین‌داران حق دارند بدون شواهد قطعی باور دینی داشته باشند؛ زیرا این باورها برای آن‌ها اهمیت عملی و معنوی دارند (James, 2008: 233-234).

بیشاپ نیز چنین استدلال می‌کند که، هنگام نابسندگی دلایل برای یک گزاره یا نفی آن، ما می‌توانیم به آن گزاره باور داشته باشیم و آن را در تصمیم‌گیری‌های عملی خود به کار بگیریم. چنین ایمانی نوعی مخاطره اخلاقی و معرفتی است و، حتی اگر شواهد کافی برای آن وجود نداشته باشد، توجیه‌پذیر است (Bishop, 2007: 20). بیشاپ، با الهام از جیمز،

رویکردی ارائه می‌دهد که آن را «مخاطره فراتر از شواهد» (supra-evidential venture) می‌نامد. او معتقد است که در شرایط ابهام معرفتی، یعنی وقتی شواهد له یا علیه گزاره‌ای دینی کافی نیستند، مخاطره به نفع باور دینی موجه است. بیشاپ تأکید دارد که مخاطره باید با ارزش‌های اخلاقی سازگار باشد. او از پذیرش باورهایی که بدون انسجام اخلاقی اتخاذ می‌شوند اجتناب می‌کند و مخاطره را در چهارچوب ارزش‌های اخلاقی صحیح قرار می‌دهد (Bishop, 2007: 165). بیشاپ، در جدیدترین دیدگاه خویش درباره ایمان، ایمان مسیحی به خدا را تعهدی ارادی به زیستن براساس جهان‌بینی مسیحی می‌داند، بااینکه شواهد تجربی کافی برای اثبات آن وجود ندارد. این ایمان شامل پذیرش عملی، نگرش شناختی و ارزیابی احساسی مثبت به آن جهان‌بینی است و تنها در صورتی موجه است که فرد آن را از نظر اخلاقی خوب و از حیث وجودی حیاتی بداند (Bishop, 2023: 395-397).

این دیدگاه‌ها نشان می‌دهند که ایمان می‌تواند فراتر از معیارهای عقلانی قرار گیرد و مبتنی بر اراده و مخاطره‌ای معرفتی باشد. در همه این موارد، عمل و تصمیم‌گیری عملی بسیار مهم و اثرگذارند و می‌توان ایمان را نه فقط از منظر معرفتی، بلکه از منظر اخلاقی و عملی نیز بررسی کرد. از منظر پاسکال و ویلیام جیمز و پیروانشان، اراده در جایی که عقل نتواند تصمیم قطعی بگیرد فعال می‌شود و فرد در چنین شرایطی آگاهانه دست به مخاطره معرفتی می‌زند. این دیدگاه اراده را نوعی سازوکار انتخاب فعال می‌داند که فرد را به پذیرش گزاره‌ای هدایت می‌کند که کاملاً از نظر شواهد عقلانی اثبات‌پذیر نیست. در ادامه، مدل ایمان براساس استدلال‌های پاسکال و جیمز بررسی خواهد شد. برای تحلیل دقیق‌تر مدل‌های مختلف ایمان، این مقاله از چهارچوبی سه‌لایه بهره می‌گیرد که در معرفت‌شناسی دین به آن توجه شده است. با وجود تنوع دیدگاه‌ها در باب ایمان، یکی از تقسیم‌بندی‌های رایج تمایز میان «ایمان نگرش‌محور» (attitude-focused faith) و «ایمان عمل‌محور» (act-focused faith) است. بر این اساس، بسته به اینکه مدل ایمان از کدام نوع باشد، تأکید آن بر مؤلفه‌های مختلفی از ایمان قرار می‌گیرد. باین‌حال، از ترکیب مؤلفه‌های مشترک در این دو رویکرد می‌توان چهارچوبی کلی برای توصیف ایمان ترسیم کرد که شامل سه مؤلفه اصلی است و در اغلب تحلیل‌های ایمان به آن توجه شده است. شایان ذکر است که هر مدل از ایمان معمولاً بر یک یا دو مؤلفه از این سه‌گانه تأکید بیشتری دارد.

۱. مؤلفه شناختی (cognitive): مؤلفه‌ای باورگونه که نگرشی گزاره‌ای است؛ نگرشی معطوف به محتوای گزاره که متصف به صدق یا کذب می‌شود (Jackson, 2023: 2).

۲. مؤلفه عاطفی – کنشی (affective-conative): رویکردی کنشی به‌سوی صدق گزاره خاص (p) است. مقصود این است که شخص برای اینکه به p باور داشته باشد باید صدق p را مطلوب بداند و بخواهد که p صادق باشد.^۲ ایمان صرفاً پذیرش پیروی از مجموعه‌ای از قواعد یا مقررات عملی نیست، بلکه جنبه احساسی مثبتی هم در بر دارد. این مؤلفه بیانگر میل (خواست) فرد به موضوع ایمان و ارزیابی مثبت او درباره آن است و جنبه‌های احساسی، عاطفه و شورمندی را نیز در بر می‌گیرد (Jackson, 2023: 2; Bishop, 2007: 116).

۳. مؤلفه عملی: این مؤلفه نیز به بخش عمل و التزام عملی درخصوص محتوای گزاره اشاره دارد.

مدل توصیفی ایمان در استدلال‌های عملی پاسکال و جیمز

همان‌گونه که بیان شد، مدل ایمان استدلال‌های عملی پاسکال و جیمز ایمانی براساس مخاطره ملتزم به باور در مواجهه چالش باور با تردید معرفتی است. طرفداران «مخاطره ملتزم به باور» (doxastic venture) معتقدند که باور دینی حتی در غیاب دلایل معرفت‌شناختی کافی می‌تواند برپایه دلایل غیرمعرفت‌شناختی نظیر احساسات، هیجانات و انگیزش‌های

درونی شکل گیرد. به نظر ایشان، این دلایل غیرمعرفت‌شناختی می‌توانند در فرایند شکل‌گیری باور مؤثر باشند (James, 2008: 233-240). بنابراین، رویکرد سنتی به ایمان، که آن را مبتنی بر باور به گزاره‌های دینی می‌داند، در تقریرهای عملی نیز حضور دارد. این رویکرد ایمان را متضمن التزام به صدق باور دینی می‌داند و در نتیجه فقدان باور را مانع تحقق ایمان تلقی می‌کند.

از این‌رو، مدل توصیفی ایمان در این دیدگاه‌ها نگرش‌محور و مبتنی بر رویکرد باورمحور است. در این رویکرد، مؤلفه شناختی ایمان، یعنی باور به گزاره‌ای دینی، مؤلفه‌ای بنیادین است و تحقق ایمان بدون آن ممکن نیست. در عین حال، به دلیل تکیه بر دلایل غیرمعرفتی همچون احساسات، هیجانات و انگیزش‌های درونی، این مدل به مؤلفه عاطفی - کنشی نیز توجه دارد. افزون بر این، از آنجاکه این نوع استدلال‌ها بر پیامدهای عملی پذیرش ایمان تأکید دارند و معقولیت ایمان را در چهارچوب نتایج عملی آن توجیه می‌کنند، استدلال‌های عملی نیز شناخته می‌شوند و از این‌رو مؤلفه عملی نیز در ساختار این مدل عملکرد برجسته‌ای دارد. با این حال، نوع دفاع استدلال‌های عملی از ایمان باورمحور نیز به دلیل تکیه بر دلایل غیرمعرفت‌شناختی و پذیرش نوعی «اراده‌گروی مستقیم» (direct doxastic voluntarism) در انتخاب باور با چالش‌های معرفت‌شناختی روبه‌روست.

مهم‌ترین چالش دیدگاه مخاطره‌ملتزم به باور اتکای آن به اراده و دلایل غیرمعرفتی (مانند احساسات و انگیزش‌ها) در شکل‌گیری باور است. مخالفان این دیدگاه امکان روان‌شناختی چنین باوری را زیر سؤال می‌برند؛ زیرا باورهایی که براساس دلایل غیرمعرفتی شکل می‌گیرند، به دلیل آگاهی فرد از نابسندگی شواهد ناپایدارند و در طول زمان از بین می‌روند. این منتقدان با تمایز میان باورهای آگاهانه و ناآگاهانه استدلال می‌کنند که باورهای ناشی از انگیزش‌های درونی نمی‌توانند در حالت آگاهی کامل تداوم یابند؛ چراکه باور به مثابه گزارشی ناظر به واقعیت نیازمند دلایلی موجه و کافی است. به همین دلیل، حفظ باوری که منشأ آن نه شواهد معرفتی، بلکه انگیزش‌های غیرمعرفتی باشد، هم از نظر روان‌شناختی عجیب است و هم از منظر مفهومی ناسازگار با ماهیت باور (Eklund, 2014: 313-315; Buckareff, 2005: 439).

افزون بر این، چنین مخاطره‌ای از منظر اخلاق باور نیز قابل قبول نیست. براساس این دیدگاه، شایستگی اخلاقی در پذیرش یک باور زمانی حاصل می‌شود که فرد وظیفه معرفتی خود را انجام داده باشد، یعنی باور او بر دلایل موجه و در دسترس استوار باشد. صرف نظر از اینکه چه معیاری از دلیل را بپذیریم - چه معیار حداکثری و چه تعدیل‌شده - پذیرش آگاهانه باوری که مبتنی بر دلایل ناکافی است هم از نظر معرفتی نامعقول و هم از نظر اخلاقی ناپسند شمرده می‌شود. از این منظر، هرگونه مخاطره‌ای که به پذیرش باور منجر شود در حکم نوعی خودفریبی^۳ یا آرزواندیشی است و با اهداف معرفتی و وظایف اخلاقی در حوزه باور ناسازگار است. از این‌رو، تقریرهای باورمحور مبتنی بر دلایل غیرمعرفت‌شناختی، هرچند جایگاه عمل و اراده را در ایمان پررنگ می‌کنند، همچنان از منظر توجیه معرفت‌شناختی جای نقد دارند.

در این میان، برخی فیلسوفان کوشیده‌اند تقریر دیگری از استدلال عملی ارائه دهند. یکی از مهم‌ترین این تلاش‌ها تقریر جاشوا گلدینگ از استدلال عملی است؛ تقریری که در قالب «مخاطره غیرباورمحور» (non-doxastic venture) ارائه شده است. گلدینگ در این تقریر می‌کوشد، با حفظ ساختار عملی استدلال پاسکال، اشکال وارده بر آن در باب ارزش نامتناهی استدلال پاسکال را برطرف کند (Golding, 2019: 642). او بر این باور است که ارزش بالقوه دستیابی به ارتباط خوب با

خداوند ارزشی متعالی است. ادعای اصلی گلدینگ در تقریر استدلال بر ایمان عمل‌گرایانه اصلاح اشکالی است که در شرطیه پاسکال از نظر ارزش نامتناهی وجود دارد. براساس شرطیه پاسکال، منافع باور به خدا عمدتاً منافع‌اند که در زندگی پس از مرگ، با این فرض که خدا وجود داشته باشد، عاید شخص می‌شود. به همین دلیل، در دلیل پاسکال، محاسبه‌ای طولانی از شرط‌بندی بر سر وجود خدا می‌یابیم که کدام طرف شرط‌بندی سود مورد انتظار بیشتری دارد: در زندگی متناهی این دنیا یا در زندگی نامتناهی پس از مرگ؟ بنا بر دلیل پاسکال، چون سود مورد انتظار در زندگی پس از مرگ به دست می‌آید، ارزش بالقوه ارزشی نامتناهی است. یکی از نقدهای مطرح‌شده درباره دلیل پاسکال به نامتناهی بودن سود مورد انتظار است. در این نقد گفته شده است: ارزش مورد انتظار با احتمال بسیار پایین در دستیابی به ارزش نامتناهی با ارزش مورد انتظار با احتمال بسیار بالا در دستیابی به ارزش نامتناهی برابر است. برای مثال، اگر احتمال حصول ارزش نامتناهی در محاسباتی برابر $\frac{1}{p}$ باشد و در محاسباتی دیگر احتمال حصول همان ارزش نامتناهی $\frac{1}{p}$ باشد، از آنجا که مقدار ریاضیاتی $\frac{1}{p}$ بی‌نهایت، مشابه $\frac{1}{p}$ بی‌نهایت، برابر با بی‌نهایت است، ارزش قابل‌محاسبه ریاضیاتی با این دو مقدار احتمالاتی قابل‌مقایسه نیست. در نتیجه، استناد به محاسبات احتمالاتی در تخمین حصول ارزش نامتناهی موجه نیست (Golding, 2019, 640). گلدینگ در تقریر خود، با افزودن ارزش متعالی ولی متناهی، سعی داشته است این اشکال را رفع کند.

تقریر گلدینگ از استدلال عملی

گلدینگ شخص دین‌دار را کسی می‌داند که در پی رابطه‌ای مطلوب با خداست. گلدینگ درباره شروط لازم و کافی برای دستیابی به هدف برقراری رابطه‌ای مطلوب با خدا می‌گوید که شخص دین‌دار در پی هدف برقراری رابطه‌ای مطلوب با خداست اگر و تنها اگر:

۱. تا حدودی تصویری از خدا و آنچه رابطه خوب با خدا را فراهم می‌کند داشته باشد.
  ۲. تمایل (میل) به داشتن چنین رابطه‌ای داشته باشد.
  ۳. باور داشته باشد که برخی اعمال احتمال بیشتری در منتج شدن به چنین رابطه‌ای دارند.
  ۴. برای رسیدن به این هدف اقدام می‌کند، حتی اگر به وجود خدا باور نداشته باشد (Golding, 1990: 490-491).
- گلدینگ انتخاب زندگی مؤمنانه برای شخص شکاک را معقول می‌داند؛ زیرا احتمال دستیابی به ارزش رابطه خوب با خدا با اتخاذ ایمان عمل‌گرایانه از بدیل‌های نامؤمنانه بسیار بیشتر است. بنابراین، به‌لحاظ عملی معقول است که شخص سبک زندگی دین‌مدارانه را در پیش گیرد، اگر و تنها اگر:
۱. احتمال بدهد، هرچند کم، که خدا وجود دارد.
  ۲. معتقد باشد ارزش بالقوه دستیابی به رابطه خوب با خدا ارزشی متعالی است.
  ۳. معتقد باشد احتمال دستیابی به رابطه خوب و مثبت با خدا از طریق سبک زندگی مؤمنانه بیشتر از سبک زندگی نامؤمنانه است.
- بنابراین، برای شخصی که به هر سه گزاره فوق باور داشته باشد، ارزش مورد انتظار از سبک زندگی مؤمنانه از بدیل‌های غیردین‌مدارانه بیشتر خواهد بود (Golding, 2019: 642-643).
- گلدینگ هسته استدلال خود را «فرض راهنمای عمل» (action-guiding assumption)، که فرض معطوف به عمل است،

در نظر می‌گیرد. وی شروط لازم و کافی برای پیش‌فرض ناظر به هدف عمل را چنین بیان می‌کند: با فرض اینکه شخص S هدفی به نام G را دنبال می‌کند، می‌توان گفت S یک پیش‌فرض راهنمای عمل دارد: هرگاه S به دنبال هدف G باشد، او معمولاً تلاش می‌کند کارهایی را انجام دهد که، اگر گزاره P صادق باشد، احتمال رسیدن او به G بیشتر شود (Golding, 1990: 496). گلدینگ برای فرض راهنمای عمل، به دو جنبه شناختی و عملی اشاره می‌کند: (۱) جنبه شناختی: تلاش برای شناخت عملی که اگر خدا وجود داشته باشد، مطلوب خواهد بود و با احتمالی بالا او را به هدف برقراری رابطه مطلوب با خدا می‌رساند؛ و (۲) جنبه عملی: انجام عمل شناسایی‌شده که اگر خدا وجود داشته باشد، به برقراری رابطه خوب با خدا کمک می‌کند (Golding, 1990: 498). این تلقی گلدینگ از ایمان شباهت‌هایی با تلقی عمل‌گرایانه ریچارد سوئینبرن دارد که در ادامه بررسی می‌شود.

سوئینبرن دو نوع مبنا برای عمل قائل است و آن دو را متمایز می‌کند: (۱) عمل براساس باور و (۲) عمل براساس فرض. از منظر سوئینبرن، باور مؤلفه مهمی در هدایت ما به سمت دستیابی به اهداف و مقاصد است. اگرچه باورها امری غیرارادی‌اند و به دلایل استقرایی وابسته‌اند، یعنی افراد نمی‌توانند اختیاری و به دلخواه خود به چیزی باور پیدا کنند، انسان‌ها برای رسیدن به اهداف خود براساس این باورها تصمیم‌گیری می‌کنند و دست به عمل می‌زنند. بر این اساس، باور به اینکه احتمال یک گزاره بیشتر از گزاره‌ای دیگر است در تصمیم‌گیری بسیار اثرگذار است. در چنین شرایطی، فرد اقداماتی انجام می‌دهد که بر باور او درباره بهترین راه تحقق هدفش مبتنی است. به این باورها «باورهای وسیله - هدف» (means-ends beliefs) گفته می‌شود (Swinburne, 2005: 10). اما گاهی عمل افراد بر مبنای باور نیست. در این وضعیت، عمل براساس فرضیات است که به معنای اقداماتی است که شخص در صورت باور به گزاره‌ای خاص انجام می‌دهد، حتی اگر به صدق آن گزاره باور نداشته باشد. به عبارت دیگر، این نوع عمل به حالتی اشاره دارد که فرد از گزاره‌ای به‌منزله مبنای استدلال و تصمیم‌گیری استفاده می‌کند، بدون آنکه به آن باور داشته باشد (Swinburne, 2005: 143-145). ویژگی‌های عمل براساس فرض‌ها را چنین می‌توان برشمرد:

۱. احتمال: عمل براساس فرضیات مستلزم در نظر گرفتن احتمال حداقلی به صدق گزاره است.
  ۲. استدلال عملی: در این نوع عمل، فرد گزاره فرضی را در استدلال‌های عملی خود به کار می‌گیرد و آن را مبنای تصمیم‌گیری خود فرض می‌کند.
  ۳. عدم قطعیت: وقتی فرد در وضعیت عدم قطعیت معرفتی درباره صدق یک گزاره است، اما احتمال می‌دهد که عمل براساس آن گزاره نتیجه مثبتی دارد، تصمیم می‌گیرد که اقدام کند. این اقدام براساس «فرض» است، نه باور.
  ۴. پیوند با اهداف عملی: اقدامات فرد برای دستیابی به اهدافی است که، اگر آن گزاره صادق باشد، تحقق خواهند یافت. برای مثال، فرد مذهبی ممکن است نماز بخواند، نه به دلیل باور به وجود خدا، بلکه به این دلیل که، اگر خدا وجود داشته باشد، این نماز می‌تواند به تقویت رابطه او با خدا کمک کند.
- از دیدگاه سوئینبرن، مفروض گرفتن صدق یک گزاره امری ارادی است. در این حالت، عمل فرد مبتنی بر فرض گرفتن صدق یک گزاره است. به بیان دیگر، «عمل گویی گزاره‌ای صادق است»؛ یعنی به‌گونه‌ای عمل کنیم که گویی به صدق آن باور داریم، حتی اگر باورمان به آن گزاره قطعی نباشد. بنابراین، «عمل گویی که p» (acting as if p) انجام عمل به‌گونه‌ای است که، اگر فرد به آن باور داشت، انجام می‌داد (Swinburne, 2005: 32-33).
- دیدگاه عمل‌گرایانه ایمان بر این اساس است که فرد می‌تواند، با اندکی احتمال صدق، گزاره دینی را مفروض بگیرد و

براساس فرض وجود خدا عمل کند، حتی اگر باور به وجود او نداشته باشد. این عمل شامل انجام اقداماتی است که فرد معتقد است، اگر خدا وجود داشته باشد، آن‌ها مطلوب‌اند یا دستور داده شده‌اند. این دیدگاه بیان می‌کند که ایمان می‌تواند براساس اقدام عملی در غیاب باور شکل بگیرد. به عبارت دیگر، فرد ممکن است به یک گزاره باور نداشته باشد، اما همچنان براساس فرض صحت آن گزاره عمل کند، به شرطی که این عمل هدف‌های خوبی داشته باشد. در این رویکرد، می‌توان، بدون باور به صدق p، به آن ایمان داشت. پس از اینکه با تقریر گلدینگ از استدلال عملی آشنا شدیم، به بررسی مدل توصیفی وی از ایمان می‌پردازیم (Swinburne, 2005:147-150). برای مثال، ممکن است فردی دعا کند نه به این دلیل که باور دارد خدا وجود دارد، بلکه بنا بر فرض صدق گزاره «خدا وجود دارد» و «دعا ممکن است تأثیر داشته باشد» دعا می‌کند. بنابراین، اگر فرد اقدامات مؤمنانه‌ای انجام دهد، بدین دلیل است که به اهداف خوب و پیامدهای مثبت ایمان دارد، حتی اگر باور نداشته باشد.

مدل توصیفی ایمان از دیدگاه گلدینگ

همان‌گونه که بیان شد، گلدینگ باور به وجود خدا را از شروط لازم و کافی برای شخص دین‌دار نمی‌داند. استدلال عملی گلدینگ، برخلاف استدلال عملی پاسکال و جیمز، باورمحور نیست. براساس مدل پیشنهادی گلدینگ، ایمان نه تنها بر باور تکیه ندارد، بلکه هیچ‌گونه نگرش شناختی شبه‌باور را نیز شرط لازم ایمان نمی‌داند. از این رو، این مدل از سنخ ایمان‌های عمل‌محور و مبتنی بر رویکرد غیرباورمحور است. در این دیدگاه، مؤلفه شناختی کاملاً غایب و صرفاً در قالب «فرض راهنمای عمل» است که نگرشی شناختی به شمار نمی‌رود و ابزاری و غیرباورگونه است. در مقابل، تمرکز اصلی بر مؤلفه کنشی است؛ چراکه ایمان به منزله تعهد عملی فرد برای دستیابی به هدف رابطه با خداوند تعریف می‌شود و میل و خواست شخص دستیابی به این هدف است. افزون بر این، با توجه به اینکه توجیه ایمان در این مدل بر ملاحظات عقلانیت عملی و پیامدهای سودمند کنش دینی استوار است، مؤلفه عملی نیز جایگاهی اساسی در ساختار این مدل دارد. در سال‌های اخیر، رویکردی نوین در معرفت‌شناسی دین مطرح شده که ایمان را از باور جدا می‌داند. براساس رویکرد «غیرملتزم به باور»، باور مؤلفه شناختی ضروری برای ایمان نیست. مدافعان رویکرد غیرملتزم به باور معتقدند که ایمان می‌تواند در لایه شناختی خود مؤلفه‌ای «جایگزین باور» داشته باشد. این رویکرد بیشتر از آن روی گسترش یافته است که تجربه زیسته دینی مؤمنان در عصر کنونی، که فضای فکری سکولار و شک‌گرایی بر آن حاکم است، حاکی از آن است که آنان در خصوص گزاره‌های ایمانی خود با شک و تردید معرفتی مواجه‌اند. از سوی دیگر نیز، با ندانم‌گرایایی مواجهیم که در وضعیت تعلیق قضاوت به سر می‌برند.

این مسئله که برخی از مؤمنان با شرایط شک و تردید مواجه‌اند و مدل باورمحور نمی‌تواند توضیح دهد که چگونه افراد باایمان، حتی در مواجهه با شک‌های جدی و بلندمدت همچنان به دین خود پایبند بمانند به «مسئله مادر ترزا» (the Mother Teresa Problem) معروف است. مادر ترزا، با وجود تعهد دینی عمیقش، سال‌ها با احساس شک و خلأ روحی روبه‌رو بود (McKaughan, 2013: 106). او می‌نویسد: «سکوت و خلأ آن‌قدر عظیم است که نگاه می‌کنم و نمی‌بینم، گوش می‌دهم و نمی‌شنوم» (McKaughan, 2018: 200-201).

بر این اساس، آلتستون بیان می‌کند که در دوران سکولار و علمی معاصر، که از نظر فکری ناآرام است، بسیاری از مسیحیان متعهد از صدق این آموزه‌های دینی اطمینان ندارند. وقتی به این مسائل فکر می‌کنند، هیچ‌گونه احساس روشنی درباره صدق و حقیقت آن‌ها ندارند. آن‌ها با تردیدهایی مواجه‌اند؛ از خود یا دیگران می‌پرسند که چه دلایلی وجود دارد که باور

کنند همه این‌ها به‌واقع رخ داده‌اند. ممکن است به این‌گونه افراد مسیحیان شکاک گفته شود (Alston, 1996: 15-17; Howard-Snyder, 2017: 2). از منظر آلستون، اگر این مسیحیان شکاک به روایت‌های مسیحیت ایمان نداشته باشند، ممکن است این سؤال برایشان مطرح شود که چگونه می‌توانند ایمان مسیحی داشته باشند. ویلیام آلستون این معضل را تحت عنوان «مسئله مسیحی شکاک» (The problem of the skeptical Christian) مطرح می‌کند. به‌طور کلی، مدافعان رویکرد غیرملتزم به باور به دو گروه اصلی تقسیم می‌شوند: گروهی که نگرش‌محورند بر این باورند که ایمان می‌تواند در لایه شناختی خود دارای نگرش شناختی «جایگزین باور» باشد که نگرشی شبه‌باور و ضعیف‌تر از باور است.^۴ گروه دوم ایمان را بیشتر از آنکه مرتبط با نگرش شناختی بدانند، با عمل و تعهد مرتبط می‌دانند؛ این دیدگاه‌ها، به دلیل عمل‌محور بودن، «تفاسیر عمل‌گروانه» (pragmatic accounts) خوانده می‌شوند (Jackson, 2023: 2-3).

بر این اساس، با توجه به نگرش گلدینگ به ایمان و استدلال عملی، این دیدگاه در دسته دیدگاه‌های عمل‌گروانه از رویکرد غیرباورمحور قرار می‌گیرد.^۵ گلدینگ از مفهوم «فرض راهنمای عمل»، که فرضی معطوف به دستیابی به هدفی عملی است، بهره می‌برد. وی فرض راهنمای عمل را فرض جایگزین باور می‌داند. این مفهوم عقلانیت ایمان دینی را بازتعریف می‌کند و آن را از الزامات باور جدا می‌سازد. دیدگاه گلدینگ همانند سایر دیدگاه‌های رویکرد غیرباوری در تلاش برای ارائه توصیفی از ایمان است که با شک سازگار و با ناباوری ناسازگار است. گلدینگ، با استفاده از مثال دانشمندی که با وجود احتمال اندک به وجود حیات فرازمینی تلاش می‌کند با آن ارتباط برقرار کند، می‌گوید که فرد برای دنبال کردن هدفی مشخص لازم نیست باور داشته باشد که آن هدف قابل تحقق است، بلکه کافی است که (۱) میل به تحقق آن هدف داشته باشد؛ (۲) باور داشته باشد که برخی افعال احتمال تحقق آن هدف را بیشتر می‌کنند؛ و (۳) مطابق این میل، افعال خود را تنظیم کند. در این مدل، باور به وجود واقعی آن هدف الزامی نیست، بلکه تنها در نظر گرفتن یک احتمال، اگر ضعیف باشد و از نقیض p احتمال بیشتری داشته باشد، کافی است.

براساس استدلال گلدینگ، شخصی که در موضع شک عمیق به وجود خدا قرار دارد شخصی است که احتمالی هرچند کم به وجود خدا در نظر می‌گیرد. چنین شخصی، حتی اگر باور به بعید بودن چنین احتمالی بدهد، همچنان دنبال کردن هدف برقراری رابطه خوب با خدا برای وی معقول است. چنین شخصی مخاطره‌ای غیرملتزم به باور در مواجهه با شک عمیق فکری از ایمان دارد. براساس مدل توصیفی دیدگاه مخاطره غیرملتزم به باور از ایمان، امکان تعهد دینی برای افرادی که در موضع شک و ندانم‌گرایی‌اند همچنان وجود دارد و از این نظر این دیدگاه شمول بیشتری از جامعه دین‌داران را در بر می‌گیرد. بر این اساس، مزیت دیدگاه مخاطره ملتزم به باور بر سایر دیدگاه‌های باورگرایی مبتنا بر وضعیت تردید معرفتی است که با وضعیت عصر معاصر همخوانی بیشتری دارد. بر این اساس، می‌توان گفت که مدل توصیفی ایمان از دیدگاه گلدینگ، با کنار گذاشتن مؤلفه شناختی سنتی باور و جایگزینی آن با «فرض راهنمای عمل»، تلاشی است برای توجیه عقلانیت ایمان در شرایط تردید معرفتی، بدون التزام به باور. این مدل، با تأکید بر مؤلفه کنشی ایمان و تکیه بر عقلانیت عملی، امکان دین‌داری را برای کسانی که با شک‌های معرفتی عمیق یا ندانم‌گرایی دست‌وپنجه نرم می‌کنند فراهم می‌سازد. نقدهایی نیز بر استدلال عملی گلدینگ وارد شده است که خارج از چهارچوب رویکرد غیرباورمحور او قرار دارند و از این‌رو همراه با پاسخ‌های مرتبط در پی‌نوشت مقاله آمده‌اند.^۶

اکنون، پس از بررسی دو رویکرد متفاوت به ایمان در چهارچوب استدلال عملی، زمان آن فرارسیده است که به مقایسه تحلیلی این دو مدل بپردازیم. در این بخش، با تمرکز بر مؤلفه‌های شناختی و کنشی، نوع عقلانیت و شیوه مخاطره‌پذیری،

تفاوت‌ها و اشتراکات، مدل ایمان در دیدگاه گلدینگ با تقریرهای پاسکال و جیمز ارزیابی خواهد شد.

تحلیل تطبیقی دو مدل ایمان مبتنی بر استدلال عملی

با توجه به تحلیل دو تقریر متفاوت از استدلال عملی برای ایمان، اکنون می‌توان به مقایسه تحلیلی دو مدل ایمانی پرداخت. این مقایسه از حیث ساختار توصیفی، مؤلفه‌های معرفتی، نوع عقلانیت و پیامدهای روان‌شناختی بررسی می‌شود. جدول زیر شباهت‌ها و تفاوت‌های این دو مدل را به اختصار نشان می‌دهند.

جدول ۱: شباهت‌ها و تفاوت‌های این دو مدل

گلدینگ	پاسکال و جیمز	محور تفاوت
مخاطره غیرملتزم به باور	مخاطره ملتزم به باور	نوع مخاطره
فرض راهنمای عمل	باور به صدق گزاره	مؤلفه شناختی
ایمان مستلزم باور نیست.	ایمان مستلزم باور است.	رابطه ایمان با باور
شرح شباهت		محور شباهت
مخاطره‌پذیری		مدل توصیفی
میل، خواستن و تصمیم آگاهانه		مؤلفه کنشی
تعهد عملی در مقابل زندگی دینی		مؤلفه عملی
عقلانیت عملی		نوع عقلانیت (توجیه)
تردید معرفتی (شک)		وضعیت معرفتی
همه یا هیچ (غیرطیفی)		تلقی از چیستی باور

دو مدل مورد بررسی، با وجود تفاوت‌های بنیادی، در برخی مؤلفه‌های اصلی با یکدیگر اشتراک دارند. هر دو مدل ایمان را نوعی مخاطره در وضعیت تردید معرفتی می‌دانند و بر عقلانیت عملی در زندگی دینی تأکید می‌ورزند. عقلانیت عملی به معنای ارزیابی گزاره یا کنش براساس پیامدها، اهداف و ارزش‌های عملی است، نه صرفاً شواهد معرفتی. این نوع عقلانیت در شرایطی به کار می‌رود که داده‌های معرفتی برای تصمیم‌گیری کافی نیستند، اما فرد همچنان ناگزیر از انتخاب است. در این وضعیت، عمل یا التزام به گزاره‌ای خاص می‌تواند از منظر عملی، اخلاقی یا وجودی معقول باشد، حتی اگر از منظر معرفت‌شناختی با شک و ناپسندگی شواهد همراه باشد. مدل مخاطره ملتزم به باور ایمان را به مثابه مخاطره‌ای عقلانی براساس انگیزش‌های درونی توجیه می‌کند، درحالی‌که مدل غیرملتزم به باور ایمان را کنشی عملی برای دستیابی به هدفی معنادار می‌داند که حتی در غیاب باور نیز می‌تواند عقلانی تلقی شود. مؤلفه عملی در هر دو نشان‌دهنده آن است که ایمان صرفاً باوری ذهنی نیست، بلکه انتخابی فعال و جهت‌دار به سوی هستی و معناست.

باین‌حال، نقطه کانونی اختلاف میان این دو مدل در مؤلفه شناختی ایمان است. در مدل پاسکال و جیمز، ایمان متضمن باور به صدق گزاره دینی است و بدون باور تحقق نمی‌یابد، اما در مدل گلدینگ ایمان بدون باور نیز ممکن است؛ زیرا «فرض راهنمای عمل» به جای باور می‌نشیند. گلدینگ، برخلاف نگرش‌محوران غیرباورمحوری چون هوارد - اسنایدر، آلستون یا شلنبرگ، به جای تأکید بر نگرش شناختی جایگزین باور، بر عمل‌محوری و پیگیری هدف دینی براساس «فرض راهنمای عمل» تکیه می‌کند. این تفاوت به اختلاف در نوع مخاطره نیز می‌انجامد: یکی مخاطره ملتزم به باور است، دیگری مخاطره غیرملتزم به باور. همچنین، مدل گلدینگ، با حذف باور و تکیه بر میل و التزام عملی، امکان ایمان‌ورزی را در وضعیت شک عمیق فکری بهتر می‌تواند تبیین کند. بنابراین، هرچند هر دو مدل در بستر استدلال عملی شکل گرفته‌اند و در عمل‌گرایی اشتراک دارند، در تفسیر از چیستی ایمان و شرط تحقق آن

رویکردهای متفاوتی اتخاذ کرده‌اند.

نتیجه‌گیری

در این مقاله نشان داده شد که استدلال‌های عملی برای باور به خدا، هرچند ساختار کلی مشابهی دارند، به دو مدل متفاوت از ایمان منتهی می‌شوند: مدل باورمحور که در تقریر پاسکال و جیمز تجلی یافته است و مدل غیرباورمحور که در دیدگاه گلدینگ نمایان است. هر دو مدل در شرایط نابسندگی شواهد معرفتی شکل می‌گیرند و مخاطره در پاسخ به وضعیت تردید معرفتی را موجه می‌دانند. هر دو بر عقلانیت عملی و مؤلفه کنشی در ایمان تأکید دارند و ایمان را تصمیمی ارادی در موقعیت تردید تلقی می‌کنند.

باین‌حال، مدل باورمحور استدلال عملی با چالش‌های جدی معرفت‌شناختی و اخلاقی مواجه است. این مدل برای توجیه مخاطره اعتقادی به دلایل غیرمعرفتی و نوعی اراده‌گرایی مستقیم در انتخاب باور تکیه می‌کند. منتقدان استدلال کرده‌اند که باورهای شکل گرفته براساس انگیزش‌های غیرمعرفتی از نظر روان‌شناختی ناپایدار و از نظر مفهومی ناسازگار با ماهیت باورند؛ زیرا فرد در عین آگاهی از نابسندگی شواهد نمی‌تواند صادقانه مدعی باور باشد. همچنین، از منظر اخلاق باور، این مخاطره نوعی خودفریبی و نقض وظایف معرفتی شمرده می‌شود. درمقابل، تقریر غیرباورمحور گلدینگ با کنار گذاشتن مؤلفه شناختی، از این چالش‌ها عبور می‌کند. در این مدل، ایمان بدون باور نیز ممکن است؛ زیرا اساس آن تعهد عملی بر مبنای فرض راهنمای عمل است، نه پذیرش صدق یک گزاره. بدین‌سان، گلدینگ مدلی از ایمان در چهارچوب استدلال عملی ارائه می‌دهد که با وضعیت روان‌شناختی مؤمنان شکاک و با فضای فکری سکولار معاصر سازگارتر است. در مجموع، استدلال عملی ظرفیت شکل‌دهی به مدل‌های متنوعی از ایمان را دارد.

مقایسه تحلیلی این دو مدل نشان می‌دهد که در شرایط شکاکانه معاصر و در وضعیت نابسندگی شواهد معرفتی، به‌طور کلی، مدل غیرباورمحور، با حذف الزام به باور، انعطاف‌پذیری و کارآمدی بیشتری دارد. مزیت دیدگاه گلدینگ، به‌منزله یکی از دیدگاه‌های غیرباورمحوری، بر کنش معطوف به هدف تأکید می‌کند، هرچند برای استحکام‌بخشی به بنیان‌های توجیهی خود همچنان به مباحث فلسفی عمیق‌تری نیاز دارد.

سپاسگزاری

این پژوهش به صورت مستقل توسط نویسندگان مقاله انجام شده و از هیچ سازمان یا نهادی، کمک مالی دریافت نشده است.

پی‌نوشت‌ها

۱. از آنجاکه ایمان نگرش‌محور بر باور به‌مثابه رویکردی گزاره‌ای استوار است، غالباً «ایمان گزاره‌ای» (propositional faith) یا «ایمان به اینکه» (faith that p) نامیده می‌شود.

۲. گرایش کنشی مثبت معمولاً با نوعی ارزیابی مثبت (positive evaluative) به گزاره همراه است. از این‌رو، هرچند می‌توان ارزیابی مثبت را مؤلفه‌ای مستقل در نظر گرفت، در اینجا آن را در دل مؤلفه کنشی لحاظ می‌کنیم.

۳. شلنبرگ و ناتلمن اراده‌گروی در باور را خودفریبی می‌خوانند. آن‌ها بر این باورند که حتی در خودفریبی نیز فرد کنترل مستقیم بر باورهایش ندارد. خودفریبی به افراد کمک می‌کند در برابر شواهد مخالف مقاومت کنند یا باورهای از دست‌رفته را بازگردانند، اما این به معنای تغییر ارادی باور نیست. خودفریبی به دلیل تلاش برای فرار از شواهد متناقض رخ می‌دهد، نه به دلیل توانایی در انتخاب آگاهانه باورها. بنابراین، خودفریبی خود نیز نشان‌دهنده غیراختیاری بودن باور است (Schellenberg, 2005; Nottelmann, 2007).

۴. در میان مدافعان نگرش‌محور در رویکرد غیرباورمحور می‌توان به ویلیام آلستون اشاره کرد که «پذیرش» را نگرشی شبه‌باور و جایگزین باور و مناسب برای ایمان معرفی می‌کند (Alston, 1996)؛ لوئیس پویمان از «امید» دفاع می‌کند (Pojman, 1986, 2007)؛ هوارد-اسنایدر از «فرض بدون باور» (beliefless assuming) دفاع می‌کند (Howard-Snyder, 2013, 2016, 2017) و جان شلنبرگ مفهوم «تصدیق تخیلی» (imaginative assent) را پیشنهاد می‌دهد (Schellenberg, 2005).
۵. از دیگر مدافعان دیدگاه عمل‌محور از رویکرد غیرباورمحوری می‌توان به سوئینبرن (Swinburne, 2005)، لارا بوچک (Buchak, 2012) و دنیل مک‌کاگن (McKaughan, 2013, 2016, 2018) اشاره کرد.
۶. باین‌همه، دیدگاه گلدینگ به‌مثابه استدلالی عملی نیز خالی از جالش نیست. دو اشکال در اینجا قابل‌اشاره است. نخست آنکه گلدینگ ایمان را براساس «فرض راهنمای عمل» معطوف به هدف برقراری رابطه مطلوب با خدا تعریف می‌کند. اما اینکه «رابطه مطلوب» دقیقاً چه معنایی دارد بسته به سنت‌های دینی متفاوت است؛ در مسیحیت می‌تواند چیزی متفاوت با اسلام یا دیگر سنت‌ها باشد. از این نظر، مدل گلدینگ ممکن است به نوعی کثرت‌گرایی متکی باشد. باین‌همه، می‌توان از دیدگاه گلدینگ در برابر این اشکال دفاع کرد. هرچند سنت‌های دینی در تبیین «رابطه مطلوب با خدا» تعاریف متفاوتی عرضه می‌کنند، همگی بر هسته‌ای مشترک تأکید دارند و آن جست‌وجوی ارتباط با واقعیتی متعالی و ارزشمند است. از این رو، مدل گلدینگ در سطح عام ناظر به همین هسته مشترک است و به جزئیات خاص هر سنت ورود نمی‌کند. افزون بر این، می‌توان تنوع تعبیر دینی را نه به‌منزله ضعف، بلکه نشانه‌ای از انعطاف مدل دانست که امکان انطباق آن را در بافت‌های گوناگون فراهم می‌سازد. همچنین، از منظر عمل‌گرایانه، اهمیت اساسی در کارکرد عملی ایمان و سامان‌بخشی به زندگی فردی و جمعی است و این امر، حتی با وجود تنوع در صورت‌بندی رابطه مطلوب، خدشه‌ای به هسته استدلالی مدل وارد نمی‌کند. درنهایت، می‌توان گفت که سنت‌های دینی، علی‌رغم تفاوت‌هایشان، در سطح ارزش‌شناختی بر نزدیکی به خدا یا تحقق خیر اعلی اتفاق نظر دارند و، از این حیث، مدل گلدینگ بر ارزشی مشترک استوار است و از افتادن به ورطه نسبیت‌گرایی رهایی می‌یابد. در اشکال دوم، فرض راهنمای عمل گلدینگ مبتنی بر آن است که پیش‌فرض هدف دینی فرد، یعنی رابطه خوب با خدا، دارای ارزش مثبت است، درحالی‌که مدل او توجیه مستقلاً برای ارزش مثبت این پیش‌فرض ارائه نمی‌دهد. در دفاع از گلدینگ و در پاسخ به این اشکال، مقاله مستقل دیگری براساس بحث ارزش‌شناسی وجود خدا وجود دارد (Pakdel & Yazdani, 2024).

منابع

- اکبری، رضا و خسروی فارسانی، عباس (۱۳۸۴). تحلیل و نقد شرطیه پاسکال با توجه به نظریه تصمیم‌سازی. *پژوهشنامه فلسفه دین*، ۳(۲)، ۱۲۹-۱۶۳. <https://doi.org/10.30497/PRR.2012.1201>
- پاکدل، محبوبه و یزدانی، عباس (۱۴۰۳). معقولیت ایمان عمل‌گرایانه به خدا به‌مثابه ارزشی متعالی از منظر جاشوا گلدینگ. *پژوهشنامه فلسفه دین*، ۲۲(۲)، ۲۳-۴۲.
- خسروی فارسانی، عباس و اکبری، رضا (۱۳۹۰). بررسی انتقادی استدلال شرط‌بندی پاسکال در اثبات وجود خدا. *پژوهش‌های فلسفی-کلامی*، ۱۲(۳)، ۲۵-۴۴. <https://doi.org/10.22091/PFK.2011.131>
- شهرستانی، شیما و آیت‌اللهی، حمیدرضا (۱۳۹۵). مقایسه دیدگاه ویلیام جیمز و جان بیشاپ در زمینه توجیه باور دینی. *جستارهای فلسفه دین*، ۵(۱)، ۵۱-۷۶.
- صفری آبکسری، مهرداد (۱۳۹۹). بررسی دیدگاه ویلیام جیمز در اخلاق باور. *فلسفه و کلام/اسلامی*، ۵۳(۲)، ۴۶۱-۴۸۳. <https://doi.org/10.22059/JITP.2020.304261.523203>
- غفوریان، مهدی و علیزمانی، امیرعباس (۱۳۹۶). رابطه باور و عمل دینی: دیدگاه جان کاتینگهام با تأکید بر نظر پاسکال درباره تقدم عمل دینی بر باور دینی. *فلسفه دین*، ۱۴(۲)، ۲۷۳-۲۸۵. <https://doi.org/10.22059/JPH.2017.133160.1005293>
- کشفی، عبدالرسول و اسدی، سیاوش (۱۳۸۹). جایگاه دل در معرفت‌شناسی دینی پاسکال. *پژوهشنامه فلسفه دین (نامه حکمت سابق)*، ۱(۵)، ۱۵۱-۱۷۰. <https://doi.org/10.30497/PRR.2012.1118>
- کریمی، کریم و اکرمی، سید امیر (۱۴۰۲). ایمان به‌مثابه مخاطره اعتقادی: مقایسه دیدگاه جان بیشاپ و جان شلنبرگ در باب ایمان. *پژوهشنامه فلسفه دین*، ۲۱(۱)، ۲۳-۴۶.
- گایوت، آر. داگلاس و اسویتمن، برندن (۱۴۰۲). *رویکردهای معاصر در معرفت‌شناسی دینی*، ترجمه هاشم مروارید. تهران: نشر نی.

References

- Bishop, J. (2007). *Believing by Faith: An Essay in the Epistemology and Ethics of Religious Belief*. Oxford University Press.
- Bishop, J. (2023). "Reasonable Faith and Reasonable Fideism". *Religious Studies*, 59(3), 394–409. <https://doi.org/10.1017/S0034412522000282>
- Buchak, L. (2012). "Can It Be Rational to Have Faith?". In J. Chandler & V. S. Harrison (Eds.), *Probability in the Philosophy of Religion* (pp. 225–247). Oxford: Oxford University Press.[reference:0]
- Buchak, L. (2017). "Faith and Steadfastness in the Face of Counter-Evidence". *International Journal for Philosophy of Religion*, 81(1), 113–133. <https://doi.org/10.1007/s11153-016-9609-7>
- Buckareff, A. A. (2005). "Can Faith Be a Doxastic Venture?". *Religious Studies*, 41(4), 435–445. <https://doi.org/10.1017/S003441250500781X>
- Clifford, W. K. (2008). "The Ethics of Belief". In K. J. Clark (Ed.), *Readings in the Philosophy of Religion* (2nd ed., pp. 191–195).
- Cottingham, J. (2005). *The Spiritual Dimension: Religion, Philosophy and Human Value*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dougherty, T., & Tweedt, C. (2015). "Religious Epistemology". *Philosophy Compass*, 10(8), 547–559.
- Eklund, D. J. (2014). "Is Non-Evidential Believing Possible? John Bishop on Passionally Caused Beliefs". *Religious Studies*, 50(3), 309–320. <https://doi.org/10.1017/S0034412513000516>
- Gauit, R. D., & Sweetman, B. (2023). *Contemporary Approaches to Religious Epistemology* (H. Morvarid, Trans.). Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
- Ghafourian, M., & Alizamani, A. (2017). "Religious Belief and Praxis Relation: John Cottingham View About Priority of Religious Praxis Over Religious Belief with Emphasis on Pascal View". *Philosophy of Religion*, 14(2), 273–285. <https://doi.org/10.22059/JPHT.2017.133160.1005293> [In Persian]
- Golding, J. L. (1990). "Toward a Pragmatic Conception of Religious Faith". *Faith and Philosophy*, 7(4), 486–503. <https://doi.org/10.5840/faithphil19907440>
- Golding, J. L. (2019). "Prudential/Pragmatic Arguments: Theism". In J. W. Koterski & G. Oppy (Eds.), *Theism and Atheism: Opposing Arguments in Philosophy* (pp. 471–485). New York: Macmillan.
- Howard-Snyder, D. (2013). "Propositional Faith: What It Is and What It Is Not". *American Philosophical Quarterly*, 50(4), 357–372.
- Howard-Snyder, D. (2016). "Does Faith Entail Belief?". *Faith and Philosophy*, 33(2), 142–162.
- Howard-Snyder, D. (2017). "The Skeptical Christian". *Oxford Studies in Philosophy of Religion*, 8, 142–167.
- Jackson, E. (2023). "Faith: Contemporary Perspectives". In J. Fieser & B. Dowden (Eds.), Internet Encyclopedia of Philosophy. Retrieved from <https://iep.utm.edu/faith-contemporary-perspectives>
- James, W. (2008). "The Will to Believe". In K. J. Clark (Ed.), *Readings in the Philosophy of Religion* (2nd ed., pp. 233–239). Peterborough, ON: Broadview Press.
- Karami, K., & Akrami, S. A. (2023). "Faith as Doxastic Venture: A Comparison Between John Bishop's

- and John Schellenberg's Accounts of Faith". *Journal of Philosophy of Religion Research*, 21(1), 23–46. <https://doi.org/10.30497/PRR.2022/242925/1761> [In Persian]
- Kashfi, A., & Asadi, S. (2010). "'Heart' Role in Pascal's Religious Epistemology". *Journal of Philosophy of Religion Research* (Formerly Nameh-ye Hikmat), 8(15), 151–170. <https://doi.org/10.30497/PRR.2012.1118>
- Khosravi Farsani, A., & Akbari, R. (2011). "A Critical Survey of Pascal's Wager for the Existence of God". *Journal of Philosophical Theological Research*, 12(3), 25–44. <https://doi.org/10.22091/PFK.2011.131> [In Persian]
- McKaughan, D. J. (2013). "Authentic Faith and Acknowledged Risk: Dissolving the Problem of Faith and Reason". *Religious Studies*, 49(1), 101–124.
- McKaughan, D. J. (2016). "Action-Centered Faith, Doubt, and Rationality". *Journal of Philosophical Research*, 41, 71–90.
- McKaughan, D. J. (2018). "Faith Through the Dark of Night: What Perseverance Amidst Doubt Can Teach Us About the Nature and Value of Religious Faith". *Faith and Philosophy*, 35(2), 195–218. <https://doi.org/10.5840/faithphil2018327101>
- Nottelmann, N. (2007). *Blameworthy Belief: A Study in Epistemic Deontologism* (Vol. 338). Dordrecht: Springer Science & Business Media.
- Pakdel, M., & Yazdani, A. (2024). "The Reasonableness of Pragmatic Faith in God as a Transcendent Value from the Perspective of Joshua Golding". *Journal of Philosophy of Religion Research*, 22(2), 23–42. <https://doi.org/10.30497/prr.2024.244576.1839> [In Persian]
- Palmer, M. F. (2001). *The Question of God: An Introduction and Sourcebook*. London and New York: Routledge.
- Pascal, B. (2008). "Pensées (Thoughts)". In *Pensées (Thoughts) and Other Writings* (H. Levi, Trans.). New York: Oxford University Press.
- Palmqvist, C. J. (2020). *Beyond Belief: On the Nature and Rationality of Agnostic Religion* (Doctoral dissertation). Lund University. Printed in Sweden by Media-Tryck.
- Plantinga, A. (1981). "Is Belief in God Properly Basic?". *Noûs*, 15(1), 41–51.
- Plantinga, A. (2000). *Warranted Christian Belief*. New York: Oxford University Press.
- Plantinga, A. (2003). "Reason and Belief in God". In L. P. Pojman (Ed.), *Philosophy of Religion: An Anthology* (4th ed., pp. 389–403). Belmont, CA: Wadsworth.
- Safari Abkasri, M. (2020). "William James's View on the Ethics of Belief". *Islamic Philosophy and Theology*, 53(2), 461–483. <https://doi.org/10.22059/JITP.2020.304261.523203> [In Persian]
- Schellenberg, J. L. (2005). *Prolegomena to a Philosophy of Religion*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Swinburne, R. (2004). *The Existence of God* (2nd ed.). Oxford: Clarendon Press.
- Swinburne, R. (2005). *Faith and Reason* (Vol. 13). Oxford: Oxford University Press.
- Yazdani, A. (2010). *Evidentialism: The Rationality of Religious Belief*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.

*This page is intentionally
left blank.*